
GAETANO MOSCATELLI I NJEGOVE ORGULJE U
SJEVERNOJ HRVATSKOJ

*Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK: 681.816.6(497.5) "18"*

*Izlaganje održano na Međunarodnom simpoziju u Piranu
"Petar Nakić, jadranski orguljar", (2. rujna 2001.)*

NACRTAK/ABSTRAKT

Petar Nakić je značajno unaprijedio mletačko orguljarsko umijeće. Znao je sintetizirati sva pozitivna dostignuća svojih prethodnika i oplemeniti ih vlastitim tehničkim i zvučnim rješenjima. Zahvaljujući Nakiću talijanske barokne orgulje dostigle su savršenstvo. Pa ipak, kad je to divljenja vrijedno umijeće njegov sljedbenik, Gaetano Moscatelli, ponudio sredini s drukčijom tradicijom i drukčijim glazbenim ukusom, doživio je neuspjeh. Sjeverna Hrvatska na početku 19. stoljeća nije bila spremna prihvatiti talijanske orgulje, ma kako one bile savršene.

Migracije vrsnih znanstvenika, umjetnika i zanatlija najčešće su obogaćivale njih same kao i sredine u koje su dolazili. Orguljari i orguljarsko umijeće zacijelo nije izuzetak. Dokaz tome je mletačko-dalmatinska graditeljska škola orgulja koju je definirao Hrvat iz okolice Šibenika, don Petar Nakić - talijaniziranog imena Pietro Nacchini.

Nakić je 1734. godine popravljao orgulje Eugenija Gasparinija (1623.-1706.) u Crkvi sv. Justine u Padovi. Taj popravak mu je omogućio detaljno upoznavanje s načinom gradnje orguljara njemačkog podrijetla koji je u Italiji djelovao više od trideset godina. Uočivši dobre elemente Gasparinijevog načina gradnje donesene sa sjevera, Nakić je ostvario sintezu njemačkih i talijanskih ponajboljih karakteristika. Najvažnije Nakićevo postignuće jest menzuracija svirala principalovog kora (ripiena) kojima je postigao punoću zvuka orgulja u basu i svijetli, briljantni zvuk diskanta. Ugradnjom zračnica s kliznicama i njihovom podjelom na tonovima *cis¹/d¹*, Nakić je u potpunosti usuglasio umjetnička i tehnička rješenja venecijanskog graditeljstva s potrebama glazbenika svojega doba u Serenissimi. Postao je slavan i tražen graditelj iz čije su radionice osim 350-370 orgulja potekli i brojni učenici. Njegovi će učenici i sljedbenici, svaki prema svom znanju i sposobnostima s više ili manje uspjeha, razvijati stečena znanja i prilagođavati ih novim vremenima i drugim sredinama. Među Nakićevim učenicima najpoznatiji su Francesco Dacci (1712.-1784.), Gaetano Callido (1727.-1813.), Franc Ksaver Križman (1726.-1795.), Niccolò Moscatelli.

Za temu ovoga članka značajan je Niccolò Moscatelli, o čijem se životu još uvijek malo zna. On je spona Nakićeve radionice u kojoj se izobrazio kao orguljar i radionice koju su njegovi sinovi osnovali u Zadru. Osamostalio se prije 1760. godine. Gradio je orgulje u Veneciji i Dalmaciji. Godine 1771. radionicu je imao u Veneciji u "Campo di mori S. Morsilan".¹ Sinovi, Domenico (oko 1774.-1788.?) i Gaetano (?-1822.) prenijeli su djelatnost radionice u Zadar, tadašnji važan centar Dalmacije i time ustanovili prvu orguljarsku radionicu s obiteljskom tradicijom u Hrvatskoj, čije se djelovanje prati od 1780. do 1822. godine.

Najmlađi Moscatelli, Gaetano, živio je u nemirno doba Napoleonovog napredovanja u Dalmaciji. Uplašen zbog više nego prijateljskih odnosa s proaustrijskom obitelji Vranjican iz Starigrada na Hvaru, kao i pritisnut općim siromaštvom u Dalmaciji zbog pomorske blokade koju je provodila engleska flota na Jadranu, odlučio je potražiti zaradu u kontinentalnoj Hrvatskoj. Do odlaska iz Dalmacije sagradio je šest orgulja: Poljud (Split) - Franjevački samostan (1786.), Bol - Dominikanski samostan (1787.), Pučišća (1793.), Komiža - Sv. Nikola-Muster (1794.), Sutivan (1799.), Korčula - Katedrala (1800.). Sve ove instrumente Gaetano je sagradio prema Nakićevoj tradiciji.

Gaetano Moscatelli je u Zagreb došao nakon 12. kolovoza 1808. godine. Još iste godine bio je primljen u ceh zagrebačkog Gradeca pod imenom Cojtan Muskately.² Tu je odmah dobio i prve narudžbe. Kronologija njegovih radova u sjevernoj Hrvatskoj je sljedeća: Odra (1809.), Bednja (1812.), možda pozitiv u Kapeli sv. Tri kralja na Ravnoj Gori (1813.), Ivanić Grad (1813.), možda orgulje u Lučkom kod Zagreba. Uz to je i popravio mnogo instrumenata.

Sve ove instrumente Gaetano je sagradio na način mletačko-dalmatinske graditeljske škole što je izazvalo velika negodovanja pa i sudski proces. Naime, zbog podjele registara na *bassi* i *soprani*, neki registri nemaju svirala u cijelom opsegu manuala. Naručitelji su smatrali da su time prevareni! Osim toga, orguljaši u sjevernoj Hrvatskoj, od pojave prvih orgulja u tim krajevima, navikli su na instrumente što su građeni u duhu južnonjemačke i štajerske tradicije pa su orgulje s podijeljenim registrima izazivale nerazumijevanje i krajnje negodovanje.

Kakvog li paradoksa! U razdoblju dok je Gaetano Moscatelli boravio u Zagrebačkoj biskupiji, dakle od 1808. do 1815. godine, u sjevernoj Hrvatskoj su postojale uglavnom male jednomanualne orgulje. Vrlo su rijetke bile župne crkve i samostani s dvomanualnim instrumentima koji su imali više od 10 do

¹ Ladislav Šaban, Doprinos trojice Moscatella orguljarstvu Dalmacije, *Radovi centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 21, Zadar, 1974., str. 217.-260.

² Ladislav Šaban, Doprinos trojice Moscatella orguljarstvu Dalmacije, *Radovi centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 21, Zadar, 1974.

12 registara. Što se pedala tiče, on je u to doba imao skroman opseg *C/E-f* ili *C/E-g* sa po 8 svirala u svakom pedalnom registru. Dakle, u crkvama sjeverne Hrvatske najčešće su postojali tipični jednodigitalni liturgijski instrumenti. Orgulje što ih je gradio Gaetano Moscatelli su predstavljale stanovito obogaćenje. No navike mjesnih orguljaša skromnog sviračkog i glazbeničkog znanja, nadjačale su neke prednosti koje su imale Moscatellijeve orgulje. Sudbina orgulja Gaetana Moscatellija u Bednji iz 1812. godine primjer su teškog nesporazuma pri susretu dviju graditeljskih koncepcija.

Izvorno, ove su orgulje bile tipičan venecijanski instrument, jednostavnog kućišta. Prospekt je imao jedno polje i podno njega je bio ugrađen sviraonik s manubrijima smještenim u vertikalnom nizu desno od manuala. Orgulje su imale 18 registara što se može zaključiti po broju rupa još i danas vidljivih na prednjoj strani kućišta. One su poredane u okomitom nizu, desno od manuala, a iznad njih je nešto veća rupa, pretpostavljam za ručicu za *ripieno*. Još uvijek je u funkciji izvorna manualna zračnica vjerojatno s podjelom na *base* i soprane *cis¹/d¹*.

Orgulje su ubrzo doživjele preinaku o čemu iscrpno piše Ladislav Šaban.³ On donosi tabelu koju ovdje prenosim, a kojom je pokušao pokazati postupno pregrađivanje pretpostavljene dispozicije Moscatellijevih orgulja.

U prvoj pregradnji oko 1830. godine, sagrađen je novi sviraonik s pozitivom (4 registra) koji je postavljen ispred orgulja i ugrađen u ogradu pjevališta. U daljnjim pregradnjama tijekom vremena spojene su kliznice podijeljenih registara: *principali bassi* i *soparani*, kliznice registara *ripiena* (*XIX, XXII, XXVI, XXIX*). Zatim su slijedila izbacivanja registara, premještanja dijelova registara i pojedinačnih svirala registara *flauto in VIII, flauto in XII* i *Ottavino*.

Prilikom pregleda orgulja, 3. VII. 2001. godine zabilježio sam stanje orgulja koje je ostavio F. Antolić-Soban 1963. godine. Svirna traktura je prerađena i izvedena pomoću drvenih abstrakata.

Zračnica manuala je pregrađivana i na njoj je uspostavljen drugačiji raspored svirala. Na stražnjoj strani zračnice dodane su tonske kancele i male klade za svirale registra *Gamba 8'* koje nisu stale na zračnicu zbog preuskog rasporeda na kladi i rasteru.

Pedalna zračnica je u lošem stanju i poklopci su zabrtvljeni pomoću nalijepljenih papirnatih traka. Zračni kanali su premazani bolusom i doimlju se originalnim. Fonički materijal, naknadno dodavan na manualnoj zračnici, od lošeg je materijala. Originalne Moscatellijeve konične svirale umetnute su u miksturu,

³ Ladislav Šaban, Orgulje Mletačkog graditelja u Bednji, *Vijesti muzealaca*, Zagreb, 1974., 4, str. 63.-69.

Tablica
Pregled preinaka u dispoziciji orgulja u Bednji

Gaetano Moscatelli (1812.) pretpostavka L. Šabana	Milan Majdak (1928.)	Filip Antolić-Soban (1963.)
<i>Manual</i>	<i>I. manual</i>	<i>I. Manual</i>
1. Principali bassi	Principal 8'	-
2. Principali soprani	-	-
3. Ottava	Oktav 4'	-
4. XV	Superoctav 2'	Superoctav 2'
5. XIX	Quint 1 1/3'	-
6. XXII	Octav 2'	Mixtur
7. XXVI	Quint 1/3'	-
8. XXIX	-	-
9. Voce umana	-	-
10. Flauto in VIII ⁴	Salicet 4' (koničan)	Salicional 8' (?)
11. Flauto in XII	Quint 2 2/3'	-
12. Ottavino ⁵	-	-
13. Tromboncini bassi		-
14. Tromboncini soprani		-
	Gedeckt 8'	Principal 8'
	Gedeckt 4'	Bourdon 8'
		Gamba 8'
		Octav 4'
		Flauto 4'
	<i>II. manual</i>	<i>II. manual</i>
Gedeckt 8'	Copula 8'	
	Gedecktblöte 4'	Gedeckt 4'
	Princcipal 4'	Principal 4'
	Octav 2'	Octav 2'
<i>Pedal</i>	<i>Pedal</i>	<i>Pedal</i>
15. Contrabassi	Subbass 16'	Subbas 16'
16. Ottava di Contrabassi	Principalbass 8'	Principalbass 8'
17. (Tromba ?)	Fagot 8'	
18. (Terza mano ?) ⁶		
Tiratuti		
(Tamburo ?)		

⁴ Zanimljivo je da je L. Šaban pri navođenju ove pretpostavljene dispozicije s 14 registara na manualnoj zračnici previdio činjenicu da ona ima 15 kliznica.

⁵ Čini se da je G. Moscatelli gradio registar *cornetta* a ne *ottavino*.

⁶ *Terza mano* zacijelo nije postojao, kako me je ispravno upozorio Božidar Grga. L. Šabanu je zbog previda, da zračnica manuala ima 15 kliznica, ostao jedan neiskorišten manubrij pa je pretpostavio da je 18. manubrij uključivao *terza mano*. Da je *terza mano* i postojao, uključivao bi se polugom neposredno poviše manuala.

od dobrog su materijala i još se danas odlikuju plemenitim zvukom. Oba pedalna registra imaju drvene poklopljene svirale (16' i 8') koje su u vrlo lošem stanju i čije su noge izjedene crvotočinama. Vjerojatno su novije jer pretpostavljam da je Moscatelli pedalne registre, prema Nakićevoj tradiciji, gradio s otvorenim sviralama.

Provjerom kliznica ustanovio sam sljedeći poredak registara na zračnici I. manuala:⁷

- 1., 2. Principal 8' (spojene kliznice)
- 3., 4. Salicional 4' (spojene kliznice)
5. nije spojena na registarsku trakturu
6. Gamba 8'
7. Oktav 4'
8. Flauta 4'
9. Oktav 2'
10. Principal 8'
- 11., 12. Mikstura (spojene kliznice), umetnute Moscatellijeve konične svirale!
- 13., 14., 15. Bourdon 8' (spojene kliznice)

Izvorni opseg manuala je *C/E- d³*, a pedala *C/E-a*, ali je skraćivanjem cijevi najdubljih tonova i transmisijom tonova iz male oktave uspostavljen sljedeći "kromatski" slijed: *E-F-fis-G-gis-A* i dalje urednim kromatskim slijedom!⁸

Ovim opisom zatečenog stanja nije obuhvaćen pozitiv u ogradi pjevališta, no u njemu ima također dosta nereda, te oštećenih i povaljenih svirala.

Ove orgulje je organolog Ladislav Šaban atribuirao Gaetanu Moscatelliju na temelju stilske analize kućišta, koje ima karakteristike kućišta venecijanskih orgulja, zatim vidljivih elemenata na kućištu koji potvrđuju da se sviraonik nalazio ispod prospekta, te koincidencije podatka da su orgulje sagrađene u vrijeme graditeljeva boravka u sjevernoj Hrvatskoj.

Prije pisanja ovog rada želio sam doći do pouzdanijih dokaza o autorstvu Gaetana Moscatellija, zato sam prilikom pregleda orgulja potražio originalne svirale. Pronašao sam u miksturu umetnute konične svirale s oznakama koje ukazuju na graditeljsku ruku majstora koji je učio u Mlecima.

Kao komparativni materijal, koji može potvrditi da se radi o Moscatellijevom autorstvu, pregledao sam svirale Moscatellijevih orgulja koje je gradio u Odri

⁷ Nazive registara donosim prema zatečenim oznakama uz manubrije.

⁸ Budući da u orguljama u Bednji nisam pronašao dodatka zračnici za dva tona *cis3* i *d3* navedeni opseg treba prihvatiti kao izvoran!

(1809.) i za koje postoje arhivski podaci.⁹ Te orgulje danas više ne postoje u cijelosti. Nekoliko registara je sačuvano i ugrađeno (nakon 1957. godine) u orgulje Crkve sv. Obitelji u Zagrebu. Pregledom koničnih svirala pronašao sam identične zapise onima u Bednji. Osim toga, zapisi na sviralama nalaze se na identičnim mjestima u oba instrumenta, na tijelu - sprijeda na vrhu, na nozi - desno od labija na boku, oko 30 milimetara ispod spoja noge i tijela svirale (ispod nata). Udaljenost oznaka od vrha svirala nije bilo moguće izmjeriti jer su one skraćivane tako da su oznake dijelom i odrezane. Dio svirala *principal* je ugrađen na zračnicu I. manuala kao *Geigenprincipal 8'*.

Osim oznaka na samim sviralama pri određivanju provenijence graditelja orgulja i autorstva, znatnu pomoć može pružiti i usporedba menzura, posebno *principal*ovog kora. Zato uz mjere svirala *principal*a Moscatellijevih orgulja iz Odre donosim mjere svirala *principal*a Nakićevih orgulja iz Crkve sv. Frane u Šibeniku.

Promjeri svirala:¹⁰

Ton	φ promjer (Moscatelli)	φ promjer (Nakić) ¹¹
c ¹ 2'	53	52
c ² 1'	29,4	29
c ³ ""	14,80	15

Analizom zapisa na sviralama orgulja u Bednji i na sviralama orgulja iz Odre moguće je ustvrditi da je jedne i druge svirale izradila ista ruka. Usporedbom promjera svirala *principal*a iz Odre i svirala *principal*a Nakićevih orgulja u Šibeniku, iako možda na premalenom broju registara i tonova (samo *principal* i tonovi c¹ - c² - c³), vidljiva je velika podudarnost koja upućuje da su te menzure od Nakića preko Niccole i Domenica došle do Gaetana Moscatellija. Osim toga, ovaj menzuradni odnos pokazuje da se Gaetano Moscatelli i u pogledu zvukovnog ideala nije želio (a možda nije ni znao!) prilagoditi ukusu i navikama svojih "sjevernih" naručitelja.

Sagledavši u cjelini sudbinu opusa Gaetana Moscatellija u sjevernoj Hrvatskoj, od kojeg je "in situ" ostao samo jedan instrument, onaj u Bednji, a i on teško prerađen u tipično srednjoeuropske orgulje, graditelj se boravak izvan Dal-

⁹ Ladislav Šaban, Doprinos trojice Moscatella orguljarstvu Dalmacije, *Radovi centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 21, Zadar, 1974.

¹⁰ Izmjere su date u milimetrima.

¹¹ Podaci prema: Ivan Faulend-Heferer, Nakićeve orgulje iz 1762. u Samostanskoj crkvi sv. Frane u Šibeniku, Tehničko-akustička analiza, Restauracija, *Arti musices br. 4*, Muzikološki zavod, Zagreb, 1973.

macije može smatrati neuspješnim. Čini se da početkom 19. stoljeća, četrdesetak godina poslije smrti velikog utemeljitelja mletačko-dalmatinske graditeljske škole orgulja - ni graditelji te škole kao ni naručitelji iz drugih sredina, pogotovo sjeverne Hrvatske - **nisu bili spremni prihvatiti obogaćenja koja susret različitih tradicija može donijeti!** Još treba proći pedesetak godina dok Carl Hesse (1808.-1882.) ne uspije postići bolju recepciju elemenata mletačkog graditeljstva na području Austro-Ugarske Monarhije. Tek će 20. stoljeće donijeti širu afirmaciju vrijednosti Nakićeve škole, pa naručitelji neće zazirati da i u velike instrumente ugrade "talijanski" manual s registrima koji će biti menzurirani po Nakićevim načelima (Karl Schuke, Cankarjev dom u Ljubljani, 1982.).

No, vratimo se još na trenutak orguljama u Bednji. Kada bi se u današnje vrijeme željelo razmišljati o njihovoj obnovi, prvo bi se trebalo upitati koji sloj tih orgulja treba zadržati jer se nameću dva pitanja o svrsi obnove. Prvo, bi li obnovljene orgulje trebale biti svjedok graditeljskog djelovanja i umijeća Gaetana Moscatellija u sjevernoj Hrvatskoj? I drugo, bi li trebalo orgulje upravo u današnjem pregrađenom i povećanom obliku zadržati kao svjedočanstvo nesporazuma proizašlog iz sraza dviju graditeljskih i glazbeničkih tradicija? Mislim da je ovo drugo ispravnije.

SUMMARY

This work introduces three theses. First, the marks on the pipes of organs from Odra and Bednja confirm with documentation the Ladislav Šaban's hypothesis that Gaetano Moscatelli constructed organs in Bednja. The second thesis argues that the fate of Moscatelli's organs in Northern Croatia is a result of a mutual disagreement and unwillingness to make adjustments - the craftsman who came to a region of a different organ and musical tradition found himself at odds with the society that couldn't and wouldn't accept the elements of somebody else's tradition. In the last thesis, it is pointed out that the renovation of the organs in Bednja should preserve the present condition of the organs so they could serve as a reminder and evidence of a disagreement that emerged from the clash of two crafting and musical traditions.